«Қазақстан тарихы» бойынша ғылыми-білім беру үдерісіндегі өзекті мәселелер

Дайындаған Карибаев С.Ө., т.ғ.к., доцент

Танып тағлым алар, тасқа басылған шынайы, төл тарихы болмаған ел, соқыр жандай қарманып, күндік тірлігімен күн кешеді. Өткеннің өнегесінен нәр ала аламай, кешегісін бүгінімен салыстырып сабақтастыра алмайды. Болашағы тұманға айналады. Оған қосымша «бұрмаланған» тарихы болса, одан өткен қасірет жоқ. Өйткені, **«бұрмаланған» тарих отар ел үшін - қасірет, ал отарлаушы ел үшін – құдірет».** Сондықтан ұлт пен елдің мәңгі сақталып дамуында төл тарихтың алатын орны ерекше.

Тарихтың жақсы, жаманы болмайды. Тарих шынайы, не бұрмаланған болады. Өкінішке орай, біздің төл тарих патшалы Ресей кезінде Д.Неру айтқандай «отар елдің тарихы отарлаушы елдің» көзқарасымен жазылса, кеңестік кезеңде таптық тұрғыда бұрмаланды.

Нәтижесінде Ресей құрамындағы өзге ұлттармен қатар, Қазақ тарихында да «ақтандақтар» пайда болды. «Ақтаңдақтарға» - өткен тарихымыздың (зерттеуге тиым салынған - К.С.) зерттелмеген, немесе зерттелсе де, шынайы бағасын ала алмаған кезеңдер мен оқиғалар жатады, яғни «ақтандақтар» жаулап алынған елдің тарихын бұрмалау, халықты тарихи зердесінен және ұлттық сана сезімінен айырудан туындайды.

Кеңес Одағы кезінде халықтың тарихи санасына теріс көзқарастар қалыптастырылды. Атап айтатын болсақ, «Қазақстан Ресей құрамына өз еркімен қосылды», «Қазақ хандығы (мемлекеті-К.С.) бір орталыққа бағынған біртұтас ел болмады», «қазақта мемлекет те, мемлекеттік шекара да болмаған», «қазақ халқы өзара алауыз, бірлігі болмады», «қазақ хандары ел мүддесінен тақ мүддесін жоғары қойды, өзара таққа таласты» деген сияқты жалған тұжырымдар, өкінішке орай, осы күнге дейін тарих оқулықтарында орын алып ұлт, мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіріп келеді. Мұндай тұжырымдар қазақ елі «жеке тәуелсіз ел бола алмайды, ол белгілі бір күшті елдің құрамында болуы керек» деген сияқты жастарға жалған тарихи сана қалыптастырып отыр.

Медицина ғылымында адам өміріне аса қауіпті және қауіпті емес деген аурулар болады. Аса қауіпті болса, тез арада ота жасап, алып тастап, емдеуді одан әрі жалғастырады. Сол сияқты, қазіргі төл тарихымызға мемлекеттік көзқарас тұрғысынан қайта бағамдау, зерделеу кезеңінде ең бірінші жоғарыда айтылған аса қауіпті тұжырымдардан арылуымыз керек. Сондықтан қазіргі кездегі басты міндет - «ақтандақтардың» себеп-салдарын ашу, төл тарихымызды қазақтың ұлттық көзқарасы тұрғысында зерттеу, жазу, ұғыну, білу, яғни шынайы тарихи сана қалыптастыру болып табылады.

Орыс тарихнама ілімінің негізін салушылардың бірі, Петербор діни академиясының профессоры М.О.Коялович неміс ғалымдарының орыс елі тарихын жазуға араласқысы келгенін жақтырмай былай деген: «...мен..сауал қояйын, сыртқы елдегілердің орыс тарихын жазуға араласқанынан бізге келер пайда көп пе, зиян көп пе?» дейді де, «бұдан орыс тарихы іліміне келетін зиян өте көп, өйткені бұл пәнді орыс көзқарасынан алған тұрғыда дамитын жолды өз беделдерімен қиып тастайды» - деп өзі жауап береді. Бұдан шығатын қорытынды, әрбір ұлт, ел, өз тарихын өзі жазуы керек.

«Қазақстан тарихы» пәні бойынша жаңа көзқараспен қарауды қажет етін тақырыптар:

1. Монғол немесе Шыңғысхан шапқыншылығы кезіндегі Қазақ елі

Болу керек: Шыңғысқан билігі кезіндегі Қазақ елі

2. Алтын Орда, Ақ Орда мемлекеттері

Болу керек: Жошы ұлысы

3. Қазақстанның Ресейге қосылуы

Болу керек: Ресейдің Қазақ елін құрамына күштеп қосып алуы

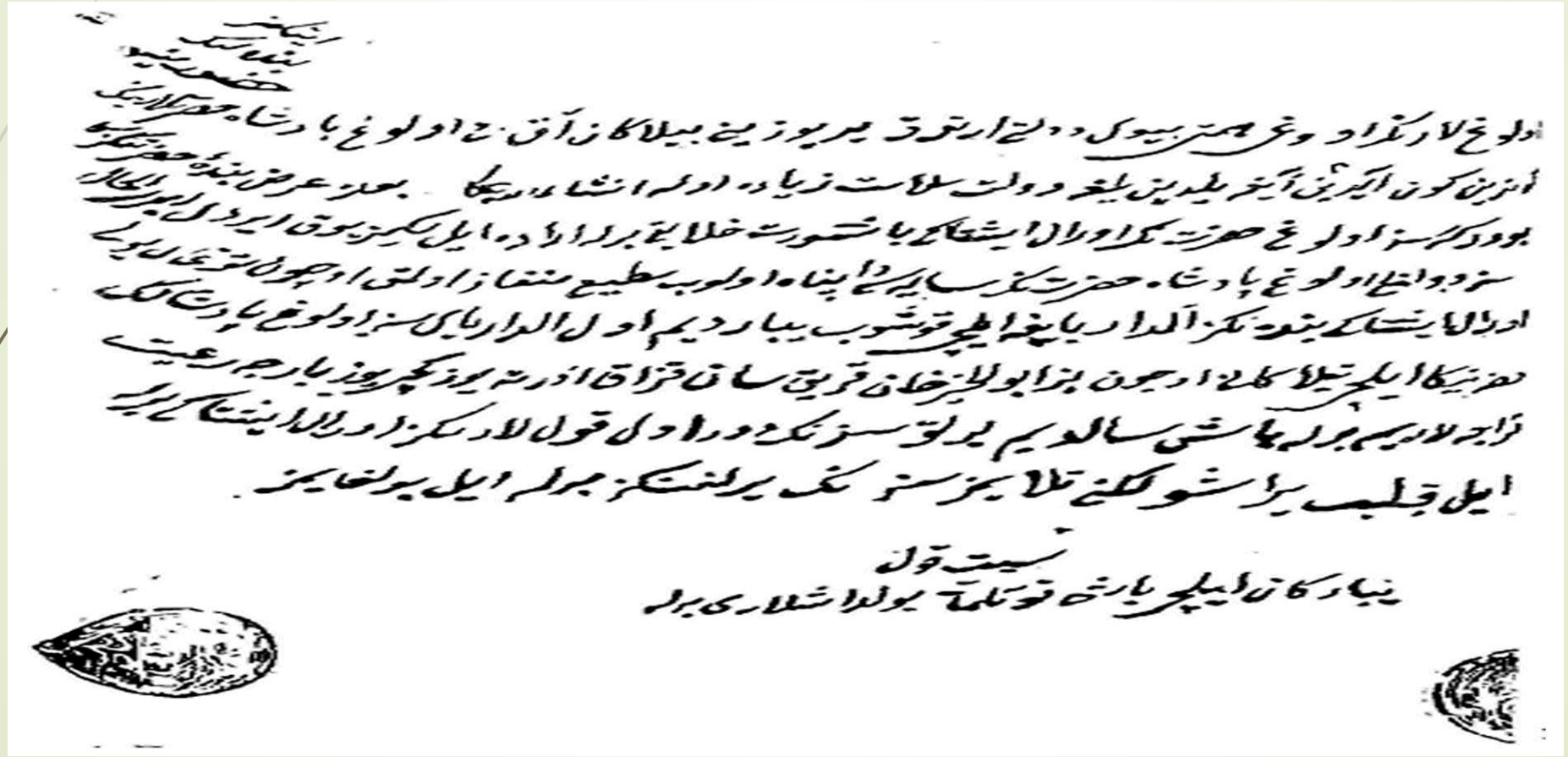
4. 1812 жылғы Отан соғысына қазақтардың қатысуы

Болу керек: 1812 жылғы орыс-француз соғысына қазақтардың қатысуы

т.б.

Әбілқайыр ханның 1730 жылы орыс патшасына жолдаған хатын саналы түрде дұрыс аудармау арқылы қазақ елінің Ресей құрамына «өз еркімен қосылды» деген «ертегі» болып табылады.

Әбілқайырдың хаты

«Ұлұғларың аууа марһаматы биік, дәулеті артық, йер йүзіне билеген ақна ұлұғ падша хазыретлерің хұзырына бенделік етеміз. Күнден күн, айдан айға, йылдан йылға дәулет сәлемет зияда олар анша тасығай.

Біз ғарызбандә хазыретіңізге бұ дәрге. Сіз ұлығ хазіретнің Орал ештегі башқұрт халайықы бірле арада еллігіміз йоқ ерді.

Емді әл-хал, Сіз дәулеті ұлұғ падша хазыретіңе саясыда панаһ олып, сатиғ мунқаз олмақ үчін тоғай йолы Орал ештегі бендеңіз Алдарбайға елші қосып йібердім. Ол Алдарбай Сіз ұлұғ падшаның хазіретіге елші тілегені үчін біз, Әбілхайыр хан, қырық сан қазақ Орта йүз, Кіші йүз барша рағайат қарашаларым бірле баш салдым.

Йарлық: Сізнің-дүр ол қулларының Орал ештегі ел қылып ірішу[і]ңні тілейміз. Сізнің йарлығының бірле ел болғаймыз.

Сейітқұл йіберген елші баш Құтлымет йолдашлары бірле».

1. «Ау[уа]».
2. Мaрhамат (арабша, парсыша) - мейірім.
3.Сездің екінші бөлігі түсініксіздеу.
4. Зияда (арабша) - кебею, өсу, молаю.
5. Сатиғ (арабша) - жазық, ой.
6. «Мункад» сөзі емес пе екен? Мункад (арабша) - бағынышты, тынышты, кіріптар. «Сатиғ мункад» - «ықтәну», «тыныштық» деген ұғым білдірсе керек. Европалық «протекторат» ұғымына жақын.
7. Осылай жазылған. Тарихта "Ноғай жолы" деген жол (бағыт) бар. Бірақ бұл жерде "ноғай жолы" деп қабылдау үшін анық жазылған "тоғай жолы" деген ұғымды жоққа шығару керек.
8. Қырық сан қазақ, яғни төрт жүз мың. Бейнелі атау. «Қырық рулы қазақ» деген ұғымға да жақын,
9.Рағайат (арабша) - қарамақтағы, қол астындағы.
10. Ірішу (татарша, түрікше) – жету

Әбілқайыр ханның 1730 жылы орыс патшасына жолдаған хатының аудармасының өзінде түпнұсқада принципті маңызы бар ауытқушылық жіберілген. Күні бүгінге дейін тарихшылар пайдаланып келген орыс тіліндегі хаттың мәтіні мынандай:

«8 сентябрь 1730 ж,

Послание в Петербург ее величеству

Величайшей, **благородной,** богатой и **умной** обладательнице многих земель, ее величеству государыне императрице ежедневно, ежемесячно и ежегодно желаем **божией милостью** благополученного государствования. Наше заявление Вашему величеству состоит в том, что с подданным Вам башкирским народом, **который находится за Уралом**, у нас **близких отношений** не было. Желая быть совершенно подвластным Вашему величеству, я посылаю своего посланника вместе с Вашим подданным Алдарбаем. Этот Алдарбай **требовал** посланика от нас к Вашему величеству, и поэтому мы, Абулхаир-хан с подвластным мне **многочисленным** казахским народом Среднего и Малого жузов, все преклоняемся перед Вами**, являемся Вашими слугами и все вместе в простым народом желаем Вашего покровительства и ожидаем Вашей помощи, чтобы с подданным Вам башкирским народом, находящимся за Уралом, жить в согласии.**

Желаем Вам всякого благополучия и будем Вашими подданными.

(Передали): Сеиткул. Главный посланник Куттумбет с товарищами» .

Дерек көзі: Исин Амантай. Әбілқайыр ханның хатын қалай оқыған дұрыс.//Абай №2, 2001. 42-44 беттер.

Дерек көзі: Атабаев Қамбар. Деректану. Алматы., «Қазақстан тарихы» баспасы, 2007жыл , 216-218 беттер

Тарихи хаттың түпнұсқалық аудармасынан көріп отырғанымыздай, оқиғаның желісі анағұрлым өзгеше болып отыр. Хаттың түпнұсқасын негізінде автордың орысша аудармасында ұсынамыз:

«Величия и милости высокой, государства превыше, правящей (всеми) землями ее величеству белой великой императрице обращаемся с обыденным намерением. Изо дня в день, из месяца в месяц, из года в год государство (Ваше) да пребывает в здравии и приумножается.

Наше заявлении Вашему величиеству следующее. С народом Вашего величества уральскими ештек-башкортами меж нами нет согласия.

Теперь, желая получить под покровом Вашего императорского величества защиту и спокойствие, посылаю, присоединив к лесной дороги уральскому ештеку подданному Вашему Алдарбаю, своего посла. Поскольку этот Алдарбай просил посла к Вашему императорскому величию, мы, Абулхаир-хан, сорок санов казахов, Средний и Младший жузы со всеми подвластными мне караша склоняем голову.

Ярлык: с Вашими слугами уральскими ештеками хотим достич согласия. С вашими ярлыком да будем в согласии.

Посланный посол Сеиткул во главе с Кутлыметом с товарищи».

Неге Кеңес билігі бұл хаттың аудармасын саналы түрде бұрмалады дегенге келсек.

Біріншіден, кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында тарихи зерттеулерде патшалы Ресейдің отаршылдығына баса назар аударылып, Түркістан, Қазақстан, Сібір, Кавказды басып алды деп көрсетіліп, қысқа уақыт болса да шынайылық көрініс тапты.

Екіншіден, Ұлы Отан соғысы басталысымен КСРО-дағы ұлттардың өткен тарихындағы ұлттық батырлары мен эпостық жырларын дәріптеп, рухын көтеру мақсатында үкіметтің қаулысы шыққан болатын.Осы тұрғыда келелі істер атқарылды. Солардың ішінде Е.Бекмахановтың «XIX ғасырдың 20-40 жылдарындағы Қазақстан», 1943 жылы Қазақ ССР тарихы және тағы басқа эпостық жырлар жарық көрді.

Үшіншіден, 1944 жылы кеңес әскері КСРО-ның батыс шекарасын фашистерден толық азат етіп, Шығыс Еуропаға аяқ басқанда, кеңестік билік ұлттық рухтың күшеюінен секем алып, XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы КСРО-дан бөліну туралы мәселенің қайта көтерілу мүмкіндігінен қорқып, халықты «жуасыту» мақсатында тарихты басқаша жазуға қаулы алады.

Ал енді осы құжатқа байланысты ғалымдардың көзқарастарына келетін болсақ:

А.Исин: «аударманы түпнұсқа мәтінімен салыстырсақ, қате аударылған, аударылмай қалған, мазмұны өзгерген және қосып жіберілген сөздер тізбегі шығады... Қате аударылған, өзгертілген немесе аударылмаған сөздерден тыс ресми аударма салқынын тигізген, хаттың өзінде жоқ, белгілі саяси мақсат үшін қосып жіберген сөздерді табуға болады...»[1, 42-44 6].

Т.Жұртбай: «Әбілқайыр мен Тевкелев арасындағы қазақ елінін Ресейге бодан болуы туралы жасалған рәсімі жалған, онда тек қана сауда-саттық пен бейбіт қатар өмір сүру жөніндегі одақтастық сипаттағы келісімге қол қойылған, Ресей бұл келісімді заңсыз бұзып, тікелей отарлау саясатын жүргізді, одақтасқа емес отарына айналдырды. Ресейге қазақ елі еркімен қосылған жоқ. Саяси және мемлекеттік билігі зорлықпен тартып алынды»[3].

Е.Әбіл: «Хаттағы мәтіндер бұрмаланып дұрыс аударылмаған, сондықтан ол құжаттың заңдық мәні жоқ». (Әбіл Е. «История государства и права Казахстана»-Караганда, 2005. с. 133).

1917-1944 жылдары ұлттық отарлау мәселелері жөнінде қалыптасқан тұжырымдарды Кеңес тарихшыларының көрнекті өкілі, **КСРО ҒА-сының корреспондент мүшесі А. В. Ефимов** былай деп көрсетеді:

1. Ресейдің жекелеген халықтарының тарихы дербес субъект ретінде зерттелуі мүмкін емес, ол тек объект ғана. Басқаша айтқанда, **кіші халықтардың орталықтан тыс өз тарихы болмайды.**

2.Үлкен халықтардың кіші халықтарды жаулап алуы, не болмаса қосып алуы объективті прогрестік факт. Демек, **Ресейдің шет аймақтарды отарлауы тек прогресті жағынан түсіндірілуі тиіс.**

3. Аз халықты отарлауға қарсы күресінің прогресті жағы болғанымен, **оларды «орыс тарихының қаһармандарына» айналдыруға болмайды.**

4.Бұқараның тәуелсіздік үшін күресінен гөрі реформа үшін күресі неғұрлым әділ. Сондықтан **шет аймақтардың тәуелсіздік үшін күресі аса дәріптелмесін.**

5.Ұлт-азаттық қозғалыстың жетекшілерін мадақтауға болмайды. Басқаша айтқанда, **езілген халықтардың бостандық жолындағы отарлық езгіге қарсы күресіндегі батырлары мен қолбасшылары, жауынгерлік күрес тарихы болуға тиіс емес».** *(Аманжолов Қ., Рахметов К. Түрік халақтарының тарихы. 2-ші кітап., Алматы., «Білім».,1997 жыл, 4 бет).*

1944 жылғы қаңтарда КСРО ғылым академиясының мүше-корреспанденті **А.И.Яковлев** оқу-ағарту халық комиссариатында жаңа оқулықтар жайлы сөз сөйлегенде: **«Орыс мектептеріне арналған әрбір оқулық орыстың ұлттық оқулығы болуы керек. Олардың мазмұнына енді жүз халықтың мүдделерін тықпалайтын ештеңе жоқ»** - деп мәлімдеп, оның іске асуына қатты көңіл бөлді. Міне, осылай «тоқпақ күшті болса, киіз қазық жерге кірер» кеңестік кезеңде тарих осы ұстаным негізінде жазылды.

Ресейдің Қазақ елі мен жерін алғашында мәжбүрлеп, соңында қарудың күшімен басып алуы туралы

Академик М. Қозыбаев: «Өз еркімен қосылды деу - миф». *(Қозыбаев М. Өркениет пен ұлт.-Алматы, 2000 ж.*

Академик М. Х. Асылбек: «Қазақстанды Ресей қосып алды». (Қазақстан тарихы. Бес томдық. Алматы 2000 жыл. 3- том, 150 бет.)

Сталин И. 1918 жылы Қырым, Кавказ, Татар-Башкқұрт және Түркістан (Қазақстан) сияқты түркі өлкелерінің жағдайы туралы: «Бұл өлкелер- Ресейдің саяси билігі астына зорлықпен алынған өлкелер. Бұл жерелерді (Ресейге) қосу бұрынғы, тарихи Ресей тарапынан қолданылған зорлық пен зомбылықтың толық көрінісі болып табылады»,- деген болатын. (И.В.Сталин. Сочинения. IY том. 67 бет)

Н.Г. Апполова Ресейдің XYII ғасырдың 30-шы жылдарынан бері жүргізіп келген саясатын: «Қазақстанды Ресей империясының отарына айналдыруға бағытталған саясат» деп түйіндейді. (Н.Г. Апполова. Присоединение Казахстана к России.)

1937 жылы жарияланған «Үлкен кеңес энциклопедиясында» «Шовинистердің қазақ халқының Ресей үстемдігін ерікті түрде қабылдағаны жайындағы аңызы шылғи өтірік» деп жазылған. (XXX том, 591 бет.).

С. Аспандияров: «Тарихи шындықтар үлкен мемлекеттік шовинистер тарапынан жарияланған қазақтардың Ресейге ерікті түрде қосылуы туралы аңызының бекер екендігін көрсетеді»- деп жазады. (С. Аспандияров. История Казахстана. 1 -том, Алматы-Москва, 1935, 116 бет.

Әбілқайыр ханның Ресейге адалдығы туралы анттары:

1. 1731 жылы
2. 1738 жыл
3. 1740 жыл
4. 1742 жыл

Адам өмірінде бір-ақ рет ант қабылдайтындығы әдемдік тәжірибеде белгілі. Демек, 1731 жылғы анты бойынша Әбілқайыр Ресей бодандығын қабылдамаған болып шығады.

Әбілқайырдың шарасыздығы неде еді?.

Біріншіден, орыс үстемдегінің күшейіп бара жатқындығы болса, екіншіден, Орынборда Әбілқайыр балалары алғашында Ералы, одан кейін Қожахмет орыс қолында аманат (қазіргі ұғымда кепілде (орысша-залогта) - К.С.) ретінде ұсталды. Сондықтан орыс кепілдігіндегі балаларының өмірі Әбілқайырдың қандай қадам жасауына тікелей қатысты болатын.

Ресей басшылары Әбілқайырдың 1731 жылғы бодандықты қабылдауы оның «өз еркімен» еместігін жақсы білді. Сондықтан 1738 жылы 3 тамызда Әбілқайырды мәжбүрлеп екінші рет ант қабылдаттырады. Бұл жөнінде Торғай облыстық басқармасының аға кеңесшісі И.И. Крафт «...қайтыс болған Кирилловтың орнына 1737 жылы 10 мамырда патшаның жарлығымен Орынбор экспедициясының бастығы болып толық дәрежелі статс советник Татищев тағайындалып, оның үстіне құпия советник атағы қоса берілді...

1738 жылы... Татищев Әбілқайыр ханның өзі мен елағалары келіп, бодандыққа ант беруін табандылықпен талап етті» дей келе, «Әбілқайыр ханның орыс бодандығына ант беру үшін келу құрметіне ханды Орынборда қарыс алу салтанаты өткізілді» деп жазады. Он төрт тармақтан тұратын салтанатты өткізу тәртібіне сай үстел басында ұлы мәртебелінің денсаулығы үшін; император отбасы үшін 17 атыстан кейін; 13 атыстан кейін орыс қаруының құрметіне; 9 атыстан кейін хан мен оның ордасының денсаулығы үшін; содан кейінгі 9 атыстан кейін ханша мен сұлтандар үшін; тағы 7 атыстан кейін ұлы мәртебелі боданында болуды қалаған барлық хандар үшін тост көтеріп, одан кейін атыссыз ішу, яғни барлығы 7 арнаулы тост ішу мен 83 атыс ұйымдастырылып, одан кейін Әбілқайыр патша үкіметі дайындаған «ерекше ант қағазы бойынша ант рәсімін өткізеді». Адам өмірінде бір-ақ рет ант қабылдайтындығы әлемдік тәжірибеде «бесенеден белгілі». Демек, 1731 жылғы ант заңсыз деген сөз.

Қазақ жерін отарлауға байланысты түрлі кезең мен Ресейлік түрлі әлеуметтік топтардың көзқарастарына келетін болсақ, төмендегіше тұжырымдарға тап боласыз.
1.Орыстың ірі тарихшысы В.О.Ключевский «Курс русской истории» атты еңбегінде «Ресей тарихы - отарлау елінің тарихы. Отарлау аймағы оның мемлекеттік территориясының кеңеюімен қатар жүреді»-деп оры сотаршылдығының табиғатын ашып керсетеді.(Сочинения.Т.1,ч.I,М.,1956. 13-14 беттер)

2.А.Л.Трегубов «Орыс отарлауының ерекшелігі-орыстардың «аяғы тиген жаңа жерлер», «орыс қаны төгілген жер, «қай жерде орыс өмір сүрсе, қай жерде орыс билігі жүрсе, ол өлке Ресейге айналатын»-деп жазады. («Переселенческое дело в Семипалатинской и Семиреченской областях» - Вопросы колонизации. Т. 6, Спб.,1909. с. 107).

3.Декабрист П.Пестель: «Молдавия, Кавказ, Қазақстан, Қиыр шығыстың Ресей құрамында болуы тиіс».(Восстание декабристов.М.,1958.Т.7.с. 124).

4.Туған жерін тастап, ұлттық аймақтарға қоныс аударған орыс шаруаларынан «Отаныңды тастап қайда барасың?-дегенде. Олар:«Отанымыз бізбен бірге көшеді» - деп жауап берген.

5.Горбачев М.С., Солженицын, С.Бабурин, Лимонов, Жириновский Никонов т.б.: «Қазақстанның солтүстік 5 облысын Ресейге қарату керек» деп мәлімдеді.

Тағы бір назар аударатын мәселе - «Әбілхайырдың ұлы хан болып сайлана алмағаннан кейін, ренжіп, шайқас алаңын тастап батысқа кетті» деген шындыққа жанаспайтын пікір туралы

Болат хан өлген кезде қазақ әскері жерін жаудан толық азат етіп жатса, жоңғарлар елінде ішкі саяси жағдай күрделі әрі шиеленісті еді. Жоңғарларға көмегін аямаған Ресейдің шығыстағы мақсатының орындалуы қиындай түскенде, ол қазақ жеріне башқұрттарды, еділ қалмақтарын, орыс казактарын айдап салды. Сондай қиын-қыстау жағдайда Әбілқайыр «ренжіп» емес, елдің батысын қорғау үшін кеткен болатын.

Екіншіден, солтүстікте - Ресей, Шығыста- Жоңғар, оңтүстік-шығыста- Қытай, оңтүстік, оңтүстік – батыста - Қоқан, Хиуа және Бұқар қазақ жеріне көз тіккенде, басқаруды жеңілдету мақсатында Ұлы ханға тікелей бағынатын жүздік хандар тағайындаған болатын. Олардың құзіреті қазіргі облыс әкімдерінің құзіретіндей ғана болатын.

Бұл жөнінде Торғай облыстық басқармасының аға кеңесшісі И.И. Крафт «Қырғыздардың орыс бодандығын қабылдауы» атты еңбегінде «Ақылды, тәжірибелі, басқару өнерін жақсы меңгерген Тәуке өзінің әкесі мен атасы сияқты үш қырғыз-қазақ ордасын Түркістанда отырып басқарды. ... қырғыздар (қазақтар-К.С.) орыс бодандығын қабылдар алдында Тәуке хан қырғыз-казақ халқының дара билеушісі болды, ал әрбір орданы ол тағайындаған, оған бағынышты билеушілер басқарды. Бұдан шығатын қорытынды, - ордалар әліXYIII жүзжылдық басында жеке хандық дәрежесінде болған жоқ, одан гөрі бір мемлекеттің ішіндегі генерал- губернаторлық типіне жақын басқаруда болған» деп жазады. (Қазақ тарихынан. Шежірелер, жазбалар, пікірлер,зерттеулер. Құрастырған- Н.Құлмұхамбетова. Алматы: «Жалын» ЖШС, 2004. 75 б.).

Сондықтан олар бүкіл ел атынан шешім қабылдай алмайтын.Мысалы Түркістан облысы әкімі ел Президентінің және халықтың келісімінсіз Түркістан облысын Өзбекстанға қоса алмайды. Әбілқайырдың да құзіреті осындай-ақ болатын әрі бүкіл ел атынан сөйлеуге құқы жоқ.

Үшіншіден, қазақ елі өз еркімен қосылса неге осы үдеріс бір жыл ішінде емес, 134 жылға созылады?

Төртіншіден, қазақ елі ез еркімен қосылса, неге онда осы кезең Сырым, Исатай, Махамбет, Кенесары, Жанқожа, Есет бастаған ұлт-азаттық көтерілістерге тола?

Бесіншіден, қазақтар ғасырлар бойы жоңғарға қарсы отар болмау жолында «Білектің күшімен, найзаның ұшымен» күреседі де, тәуелсіздікті де тәрк етіп, Ресейге өз еркімен отар бола салады. Бұл ақылға сыймайтын, нәрсе.

Алтыншыдан, XYIII ғасырдың алғашқы кезеңде қазақтарға қауіп жоңғарлардан емес, «біреудің қолымен көсеу көсейтін Ресейден болатын. Сондықтан осы уақытқа дейін айтылып келе жатқан жоңғар факторына емес, Ресей факторына баса назар аудару керек.

Осы кезеңнің келесі бір жан-жақты қарастыруды қажет ететін мәселесі - қазақтардың «ақтабан шұбырынды, алқа көл сұламаға» ұшырауы.

Қазақтардың (М. Тәтімов дерегі бойынша 3 млн.333.333) «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұламаға» ұшырауының басты себептерінде Ресей факторы басты роль атқарады. Біріншіден, бұл жорықтардың табысты болуына шведтің артиллерия сержанты Иоганн Густав Ренаттың тигізген әсері үлкен болды. 1709 жылы Полтава тубінде орыстардың қолына түскен Ренат Тобыл қаласына айдалды, Бухгольцтің экспедициясы құрамында Кереку қаласының маңында 1715 жылы қыста қалмақтарға тұтқынға түседі. 1733 жылға дейін қалмақтардың қолында болған ол қалмақтарды темір балқытып зеңбірек құюды үйретеді.

Екіншіден, қазақтарды өз қол астына кіруге мәжбүр еткісі келген Ресей жоңғарларға Сібір бойындағы, сонымен қатар 1718 жылы салынған Семей, 1720 жылы салынған Өскемен бекіністерінен зеңбірек беріп, қару- жарақпен қамтамасыз етіп отырған.

Үшіншіден, академик М.Қозыбаевтың дерегі бойынша жоңғар әскерінде 600 орыс офицері (бізге қазірге белгілісі-К.С.) әскери нұсқаушы болып, соғыс өнерін үйреткен.

Төртіншіден, мұндай көмек қазақтарға берілмеді, қару-жарақ қарапайым болды.

Бесіншіден, Қазақстан территориясының кеңдігінен, халықтың тығыз орналаспауынан аймақтар арасындағы байланыс нашар болды. Бұл XYIII ғасырдағы жағдай. Ал қазірдің өзінде, XXI ғасырда Астанаға қарай жол тартсаңыз бір сөтке елді мекенді көрмейсіз.

Келесі мәселе - хандар таққа, билікке таласты деген «ертегіге» байланысты мәселе. Қазақ заңында да, дәстүрінде де «ата жолымен» деген сөз бар. Бұл қандайда бір нәрсенің ата жолымен өзіне тиесілі болмаса, таласпа дегенді білдіреді. Сондықтан Әбілқайыр мен Сәмекенің «хандыққа таласты» дегені шындыққа жанаспайды. «Жол дәстүрін_қазіргі кезде де ұстанып келеміз. Оған дәлел - үлкен тұрып, кішінің сөйлемеуі, жасы үлкен нағашыдан жасы кіші түп нағашының бірінші сөз сөйлеуі және т.б.

Қазақ хандығы бір орталыққа бірікпеген ел болды деген «ертегі» туралы. Қазақ хандығы Қасым ханның кезінде бір орталыққа біріккен мемлекет болған. Оған дәлел - бүкіл қазақ халқы сол кездің ата заңы «Қасым ханның қасқа жолының» қағидаларымен таңын аттырды, күнін баттырды. Одан кейінгі өмір талабына сай қабылданған «Есім ханның ескі жолы», «Жеті жарғы» заңдарының хандық ішінде толық жүзеге асырылуы хандықтың (мемлекеттің-К.С.) бір орталыққа біріккен мемлекет болғандығының дәлелі бола алады.

Халық арасында алауыздық болды деген «көзқарасқа» жауабымыз. Қазақта «өткір пышақ қап түбінде жатпайды» деген сөз бар. Қазақтар алауыз болып, бір-бірімен қырқысып жатса, жазбаша, қала берді, ауызша тарихнамада қазақтар өзара «мына жерде, мынадай шайқас болды» деген мәлімет қалуы керек еді ғой. Екіншіден, басымыз бірікпей, алауыздықта өмір сүрсек, қазіргі әлемдегі жер көлемі жағынан 9-шы орын алатын аумаққа ие бола алмас едік. Үшіншіден, қазақ халқы шежірені ер адам жағынан таратып, ру жағынан бөлектенгенімен қызын ұзатып, ұлын үйлендіріп құда, жекжат, ағайындыққа өте берік халық.

Керісінше, «айрандай ұйыған» қазақ қоғамына іріткі салып, жеріне, еліне байлығына ие болуды мақсат тұтқан Ресейдің отаршыл басқыншылдық саясатынан іздеген жөн. Бұл тұжырымымызға деректер жеткілікті. Мысалы, Патша өкіметінің отаршылдық саясаты II Екатерина тұсында күшейді.Оның қазақтар туралы губернаторларға жолдаған құпия жарлығында былай делінген:

1. «Қазақ халқының ру басыларын екінші ру басыларымен араз етіп, бірінің етін бірі жеуге себепкер болыңыз.

2. Сұлтандарды бірімен бірін иттей таластырып, бірінің етін бірі жеуге себеп боларлықтай іс қылыңыз.

3. Қазақтың басты адамдарын сұлтандарымен араздастырыңыз.

... Осылайша береке бірлігін алсақ, өз ара азып-тозғандарынан қазақ жұрты бөтен патшалық қол астына көшіп кетерге дәрмені болмас. Өз-өздері қырық пышақ болып қырылысып жатса, Ресей өкіметі араларына төре болып төрелеп, ретіне қарай не анаусын, не мынаусын қуаттап тұруы керек. Түрлі айламен сұлтандардың күшін кетірсек, өзіміздің озып еш қайда кете алмас. Келетін, кететін жері өзіміз боламыз, тілегенімізше қақпалап мініп жортамыз».

Дерек көзі: *(Қ.Аманжолов. Қ. Рахметов. Түркі халықтарының тарихы- Алматы, «Білім», 1999 жыл. 2-ші кітап. 4-5 бет.)*

Орыс ғалымдары қазақ жерін зерттегенде жер асты, жер үсті байлықтарына, тарихымызға, этнографиямызға ерекше назар аударды. Оған Левшиннің еңбегі дәлел. Олар біздің нәзік жерімізді табуға әрекеттенді. Орыс зерттеушілері «қазақ жерінде сексеуіл деген ағаш өседі екен, оны өткір балтамен шапсаң зорға шабасың, өткір арамен араласаң зорға аралайсың. Ал екі қолыңа екеуін алып, бір-біріне ұрсаң өзінен-өзі сынады екен» деген. Патша өкіметі әкімшілеріне қазаққа осы «сексеуіл» әдісін қолдануды қатаң тапсырған.

Патша өкіметінің қазаққа «Сексеуіл», «Жапалақ» әдісін» қолданды.

Тарихты түгендеудің алштық кезеңі.

Қазақ тарихында XX ғасырдың алғашқы ширегі аса маңызды кезең болып табылады. Өйткені, нақ осы уақытта қазақ зиялыларының қуатты шоғыры дүниеге келіп, қазақ ұлтының білімі мен ғылымы және мәдениетінің жаңа жағдайда, жаңа белеске көтеру жолында аянбай еңбек етті.

Б.Момышұлы: «Ренжитінім - ұлтымның тарихы ұмытылып барады. Кешегі Санжар Асфендияров, Мұхамеджан Тынышбаев ағаларым - бірі дәрігер, бірі теміржол инженері болса да, тарихымызды жазуға шама-шарқынша үлес қосты.Ол кісілер жат пиғылдылардың аяқ-қолымызға ғана емес, ой-санамызға, арман-қиялымызға кісен, бұғау салғанын сезді, түсінді» деген болатын.

Төл тарихты түгендеуде Ә.Бөкейхан, Міржақып Дулат, Санжар Асфендияров, Қошке Кемеңгерұлы, Мұхамеджан Тынышбаев, Сәкен Сейфуллин, Тұрар Рысқұлов т.б. ерең еңбек етті.

Өкінішке орай, қазақ тарихы кеңестік кезеңде де саналы түрде бұрмаланды. Оның қыр-сырын М.Шоқайдың мына тұжырымынан байқауға болады.

М. Шоқай ұлттың өз «Менін» сақтап қалуында және ел мен ұлт болашақтағы дамуы сол ел мен ұлттың шынайы төл тарихына тіке байланысты екендігіне назар аударып, тарихты қалай жазудың маңыздылығына маңыз бере отырып, «Тарихты жазудың екі жолы бар. Бірінші жолы: Зерттеуші өмірде болып өткен оқиғаларды көңіл қойып жинастырады. Оларды хронологиялық тәртібі бойынша заман жағдайына, ахуалына қарай зерттейді. Мәліметтер мен ақпараттардың бұлақтарын іздейді. Жиналған мәліметтерді өзінің ғылыми зердесінен өткізеді, орнына салады және ол мәліметтерден өзін бейтарап ұстай отырып, талдау жүргізеді. Шын мәніндегі ғылыми тарих, міне, осындай тәсілмен жазылады.

Екінші жолы: зерттеуші көздеген мақсаттарын күні бұрын белгілеп алады да, соған жету үшін оқиғалар құрастырады. Тіпті мақсаты қажет етіп жатса, оқиғаларды ойдан шығарады. Мақсатқа қайшы келетін бқлақ көздеріне жуымайды. Мұндай тарихшылар өзін бейтарап ұстаудың орнына оқиғаларға партиялық тұрғыдан талдау жасайды. Кеңес тепкісіндегі халықтардың ұлттық қозғалыстары туралы жазып жүрген большевик тарихшылар осы екінші түрге жатады.

Большевиктер жалпы ғылымда бейтараптықты мойындамайды. Ғылым олар үшін таптық күрестің баламасы. Сондықтан олар тарихты өздерінің болашақ таптық мақсаттары үшін пайдалануға тырысады. Өйткені олар тарих өткен өмірден мағлұмат беретін ғылым ғана емес, келешекке сабақ беруге қызмет ететін ғылым екенін де жақсы біледі» деп, тарихтың қоғамдық-саяси саладағы алатын орнын еркеше атап көрсетеді

Нәтижесінде, Қазақстан тарих ғылымы да орталықтағы сияқты мейлінше идеологияландырылған сипатқа ие бола отырып, тарихи проблематиканың негізгі тақырыптарын біріншіден, буржуазиялық өмір тәртібін сынау, екіншіден, елдегі тап күресі, қазан төңкерісінің тарихи рөлі, социалистік өндіріс, интернационализм, мәдени төңкеріс және тағы басқаларды мадақтау құрады. Бұл жағдайлар қордалана келіп отандық тарихымызда «ақтаңдақ» беттердің пайда болуына әкеліп соқтырды.

Соғыстан кейінгі жылдардары қайта оралған екінші репрессия қазақ тарихын айналып өтпеді. Тарихи зерттеулердің методологиясы ретінде қабылданған И.В. Сталиннің «ВКП(б)- ның қысқаша курсы» атты еңбегі ғылым мен әдебиет, мәдениет пен өнер салаларындағы нағыз «цензуралық құжатқа» айналды.

Бекмаханов ісі

- Ермұхан Бекмаханов (1915 -1966);
- 1937 ж.Воронеж пединститутының тарих факультетін бітірген;
- 1943 ж.жарық көрген “Қазақ КСР тарихы” еңбегінің авторларының бірі (А.М.Панкратова, М.Вяткинмен бірге)
- 1947 ж. “XIX ғ.20-40 жж.Қазақстан” тақырыбында докторлық диссертация қорғап, монография жариялайды;
- 1947-1952 жж. қудалауға ұшырады;
- 1952 ж. 25 жылға сотталды;
- 1954 ж. ақталды;
- Онымен бірге Бекежан Сүлейменов те сотталды

«БЕКМАХАНОВ ІСІ»

Ермұхан Бекмаханұлы Бекмаханов (1915-1966) — тарихшы, ғалым, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ КСР ҒА-ның корреспондент мүшесі. 1947 жылы Алматыда "XIX ғасырдың 20-40 жылдарындағы Қазақстан" атты монографиясы орыс тілінде жарық көрді.

Асыра сілтеу, бұрмалау және күдікшілдік бел алған осы тұста бұл еңбекке пікір айтушылардың кейбіреулері оны Кенесары Қасымов бастаған қозғалыстың тарихын ақтау тұрғысынан көрсеткен еңбек деп бағалап, оны буржуазияшыл-ұлтшыл идеологияны дәріптеуші деген саяси кінәға ұшыратты. Ермахан Бекмаханов бірақ айтқанынан қайтпады. 1952 жылы Бекмаханов 25 жыл мерзімге бас бостандығынан айырылды. 1954 жылы 16 ақпанда оның ісі жабылып, өзі ақталып шықты

Мәдени-рухани өмірдегі қайшылықтардың тереңдей түсуі – әміршіл-әміршілдік биліктің күшеюінің салдары

1950 - жылдары жеті жылдық жалпы білім беру,

1960 - жылдары сегіз жылдық,

1970 - жылдары орташа білім беру жүзеге асырылды.

Соғыс жалдарынан кейін республикада **жоғары және арнайы оқу орындарының жүйесі** құрыла бастады.

1950 жылдары 13 институт,

60 -70 жылдары 27 жоғары және 100-ден аса орта арнайы мектептер ашылды.

Білім беру жүйесінің **идеологиялық болғандығына** қарамастан кейінгі кезге дейін жоғары оқу орындарына түсуге дайындық сапасы жоғары болды.

Сонымен қатар білім деңгейі техника мен ғылымның жаңа жетістіктерін білмеуден де төмендеді.

Соғыстан кейінгі үлкен оқиғаның **бірі Қазақстан Ғылым Академиясы** (1946 ж.) болды. Ең бірінші президенті болып ғалым **Қ.И .Сатпаев** сайланды.

ІЛИЯС ЕСЕНБЕРЛИН
(1915-1983)

Ілияс Есенберлин 1915 жылы Ақмола облысындағы Атбасар қаласында туған. 1940 жылы Қазақ тау-кен институтын бітірген. Ұлы Отан соғысына қатысқан. Соғыстан кейінгі жылдарда филармонияны, "Жазушы" баспасын басқарады, т.б. жұмыстар атқарады. Жазушы Алматыда дүние салды. Қазақ әдебиетінде І. Есенберлин- жазған романдарының саны ең көп аса көрнекті жазушылардың бірі. Жазушы "Айқас" (1967), "Ғашықтар" (1968), "Алтын құс" (1971), "Көлеңкеңмен қорғай жүр" (1974), "Маңғыстау майданы" (1978), "Аманат" (1978), т.б. романдарымен оқырман назарын өзіне аударды.

Тарихи романдары. Есенберлиннің нағыз жазушылық орнын белгілеген шығармалары — "Қаһар", "Алмас қылыш", "Жанталас" атты тарихи романдары.

Тарихи романдар деп өткен тарихтың маңызды оқиғаларын қайта жаңғыртып, оларды көркем түрде баяндайтын романдарды айтады. Жазушылар тарихи романда тарихты жаңғыртумен шектеліп қоймай, адамгершілік, психологиялық, мәдени мәселелерді біртұтас көтеруге көңіл бөледі.

Қазақстан республикасы мемлекеттік сыйлығының лауреаты, қазақ әдебиетінің тарихында бүгінге дейін ең көп роман (17) жазған жазушы І. Есенберлиннің қаламынан туған "Айқас", "Ғашықтар", "Қатерлі өткел", "Алтын құс", "Маңғыстау майданы", "Алтын аттар оянады", "Көлеңкеңмен қорғай жүр", "Алыстағы арпалыс", "Аққу құстар қуанышы", "Махаббат мейрамы", т.б. романдары тың тақырыпта жазылып, қазақ әдебиетінде оған дейін мүлде көтерілмеген мәселелерді қозғаған, соны серпін әкелген, оқырман сүйіспеншілігіне бөленген туындылар еді.

Поэзиясы

Алғашында ақын ретінде танылған оның шығармалары 1940 жылдан бастап жарық көре бастайды.
«Сұлтан»,
«Айша»
дастандары,
«Адамгершілік туралы жыр»,
«Большевик туралы поэмасы»,
«Біржан сал трагедиясы».

Проза

1960 жылдары проза жанрына қалам тарта бастады.
«Өзен жағасында»,
«Толқиды Есіл»,
«Адам туралы ән»,
«Айқас»,
«Қатерлі өткел»,
«Ғашықтар».

Романдары

«Қанар»,
«Алмас қылыш»,
«Алтын құс»,
«Жанталас»,
«Көлеңкеңмен қорғай жүр»
«Көшпенділер» трилогиясы,
«Алтын Орда трилогиясы,
«Махаббат мейрамы»,
«Алыстағы аралдар»,
«Аққу құстың қуанышы»
«Маңғыстау майданы»,
«Аманат»
«Айқас» романына 1968 жылы Қаз КСР Мемлекеттік сыйлығы берілді. Кітаптары әлем тілдеріне аударылған.

Әндері

Есенберлин қырыққа жуық ән мәтінін жазды.

Аудармалары

1.К. Д. Ушинскийдің «Әңгімелері мен ертегілерін»
2.М. Жулявскийдің Вьетнам өміріне арналған «Қызыл дария» романын қазақ тіліне аударды

Олжас Омарұлы Сүлейменов (1936) - орыс тілді қазақ ақыны, тілтанушы, саясаткер, ядролық қару-жарақтарды жаппай қолдануға қарсы тұрушы, Төтенше және Өкілетті Елші. Қазақстанның Еңбек Ері (18.05.2016 ж.)

Ғылыми зерттеулері

1975 жылы жарық көрген **«Аз и Я»** кітабі түрік және славян халықтарының ежелгі жазба ескерткіштеріне арналған.

«1001 сөз» жазу мен таңбаның тарихы

1998 жылы жарық көрген **«Жазу тілі»** кітабы тарихқа дейіңі мәдениетке көзқарас, мұнда автор шығандай шырқап сонау майя тілі мен қытай тілі арасындағы байланысты зерттейді.

«Тарихқа дейінгі түркілер» кітабында славян және түркі тілдерінің,атап айтқанда, көне қазақ және көне орыс тілдерінің ежелгі өзара байланысы туралы айтылады.

Жыр жинақтары

«Арғымақтар»,
«Олжас Сүлейменов жинағы»,
«Қыш кітап»,
«Атамекен»,
«Каждый день - утро»,
«Повторяя в полдень»,
«Круглая звезда»,
Определение берега,
«Olzsasz Sulejmen versei» (мажар тілінде),
«Тұңғыш космонавт»,
«Sakalai virs smevlus» (литван тілінде),
«Земля, поклонись человеку!» (түркімен тілінде),
«Свиток»,
«Аргамак» (моңғол тілінде),
«Айналайын»,
«Исправляя метафорой мир»,
«Im Azimut der Nomaden»,
Таңдамалы туындылары,
«Olzhas Sulejmenow gedichte» (неміс тілінде),
«Fizikçinin Duası» (түрік тілінде).

Шығармалары

Нұрлы түндер,
Қылықты түн,
Мешін жылы,;
Таңдамалы лирика,
Ақ дария аспанында,
Қалаулы қайырма,
Жұмыр жұлдыз,
Көңіл көкжиегі,
Асқардан асу,
От января до апреля.

ӨМІРБАЯНЫ

Мұхтар Мұқанұлы Мағауин — 1940 жылы 2 ақпанда Семей облысының Шұбартау ауданында туған. 1962 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің филология факультетін, 1965 жылы оның аспирантурасын бітірген.

Еңбек жолын 1965 жылы бастады. "Қазақ әдебиеті" газетінде бөлім меңгерушісі, 1967-1971 жылдары "Жазушы" баспасында бас редактордың орынбасары, Қазақ КСР Ғылым академиясының М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында аға ғылыми қызметкер болып істеген, Мәскеуде М.Горький атындағы Әдебиет институтында қазақ фольклоры мен қазақ әдебиеті тарихы бойынша арнайы лекциялық курстар жүргізді.

Мұхтар Мұқанұлы Мағауин - тарихшы, жазушы, қазақтың ауыз әдебиетін зерттеуші - ғалым. Филология ғылымдарының докторы, Мемлекет сыйлығының лауреаты (1984), Қазақстанның халық жазушысы (1996).

«Аласапыран» тарихи роман-дилогиясы үшін Қазақ КСР-інің Абай атындағы мемлекеттік сыйлығы берілді. (1984). Қазақстанның Халық жазушысы, Түркияның Халықаралық «Түркі дүниесіне қызмет» сыйлығының сахибы.

Повесттер мен әңгімелері

«Кешқұрым» атты тұңғыш әңгімесі 1964 жылы «Жұлдыз» журналында жарияланды.
«Құмырсқа-қырғын»
«Бір атаның балалары»,
«Көк мұнар»

Романдары

«Көкмұнар»
«Аласапыран»
«Шақан Шері»,
«Мен» (ғұмырбаяндық роман-хамса),
«Жармақ»
«Шыңғыс хан»

«Қобыз сарыны» атты ғылыми монографиясы (1968).

«Ұлтсыздану ұраны» (мақалалар) және тағы басқа кітаптары жарық көрген.

2002 жылы он үш томдық шығармалар жинағы басылып шықты.

Көптеген шығармалары орыс тіліне аударылған, шетел тілдерінде басылған.

Ұлттық егемендік пен тәуелсіздікке қол жеткізуіміз халқымыздың өз құқықтарын, ұлттық болмысын қайта қалыпына келтіріп, жаңғыртуға, әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуы үшін шексіз мүмкіндіктер туғызды.

1995 жылы «Қазақстан Республикасында тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасы» қабыланды.

1998 жылдың «Халық бірлігі мен ұлттық тарих» жылы деп аталуы төл тарихты тану арқылы Қазақстан халықтарының береке-бірлігін, ынтымағы мен жарастығын, достастығы мен туыстастығын онан әрі нығайту мақсат етті.

Төл тарихымызды, елдік дәстүр, халықтық тағдыр-талайымызды танып-білуде, ескерткі мұрағаттарымызды жинастыру мен сараптауда біраз жетістіктерге қол жетті. Бұған дейін қол жетпей жүрген деректер, білмей жүрген рухани қазыналар жарыққа шыға бастады.

Шетел мұрағаттарынан да туған тарихымызға қатысты құжаттар жинақталып, оқырман игілігіне ұсынила бастады. Беті жабулы архив құжаттары мен дерек көздері ғылыми айналымға енгізілді.

Сонымен қатар, Елбасы Н.Назарбаевтың «Тарих толқынында», «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Ұлы Даланың жеті қыры» атты еңбектері отандық тарих ғылымына тәуелсіздік жағдайында жаңа әдістемелік, тұжырымдамалық бағыт берді. Осы бағытта зерттеу жұмыстары жүргізілуде.

Қазіргі таңда ресми тарихпен қатар, қазақтың балама тарихы пайда бола бастады. Алайда, онымен *(тарих зерттеумен-К.С)* тарихшы мамандығы бар маман айналысып жүр ме?. Осыған мән беруіміз керек. Қазақ халқында «қасқалдақ сойса да, қасапшы сойсын» деген аталы сөз бар. Біз, осыған тоқтауымыз керек. Әйтпесе, жыл сайын республика бойынша қаншама түлектер тарихшы мамандығын бітіреді, бірақ, олардың бәрі тарихшы бола алмайды. Олардың ішінен ілеу де біреуі, тарихшы болуы мүмкін, қалғаны тарих пәнін жастарға түсіндіруші немесе ұғындырушы болып қала береді. Тарихшы деген, ойдан роман құрастыратын жазушы емес. Осыны ойдан шығармағанымыз жөн. Өлең жазуға «әркімнің таласы» болуы мүмкін, ал тарихты жазуға «әркімнің таласы» болмауы тиіс.

Тәуелсіздік халқымыздың өз құқықтарын, ұлттық болмысын қайта қалыптастыруға, әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуы үшін шексіз мүмкіндіктер туғызды. Бұл үдерісте тарих, тарихи сана мен жады халыққа рухани күш-қуат пен рухани азық беруші негізгі себеп сипатында алдыңғы қатарға шықты.

1995 жылы Президент жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық кеңес **«Қазақстанда тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасын»** қабылдады.

Президент тапсырмасымен тарихи танымға 3 жыл арналды

1997 жылы – Қоғамдық келісім және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы;

1998 жыл – «Халық бірлігі мен ұлттық тарих жылы»;

1999 жыл – «Ұрпақтар бірлігі мен сабақтастығы жылы.

2004 жылдан **«Мәдени мұра» бағдарламасы қолға алынды.**

Кезеңдері:

2004-2006 жж.;

2007-2009 жж.

2009-2011 жж.

2013 жылы **«Халық тарих тоқынында” бағдарламасы қолға алынды.**

2017 жылдан «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы іске асып келеді.

Президент тапсырмасымен тарихи танымға 3 жыл арналды

1997 жылы – Қоғамдық келісім және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы;

1998 жыл – «Халық бірлігі мен ұлттық тарих жылы»;

1999 жыл – «Ұрпақтар бірлігі мен сабақтастығы жылы.

1998 жыл - «Халық бірлігі мен ұлттық тарих» жылы

Мақсаты:

- мемлекеттілігіміздің тарихи төркіндеріне, оның басынан өткен қилы кезеңдердің объективті және субъективті себептеріне талдау жасау арқылы бүгінгі егемендігіміз бен тәуелсіздігіміздің тарихи-құқтық негізділігіне көз жеткізу:

- Өз тарихымызды өзімізге таныту;

- Қазақ тарихын зерттеу, жазу, жариялау;

- Шетел тілдеріне аудару;

«Қазақ тарихында қазақ ұялатын ештеңе жоқ».

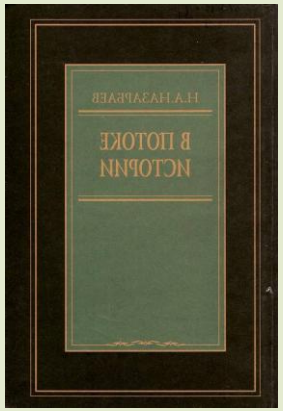
Н.Назарбаев.

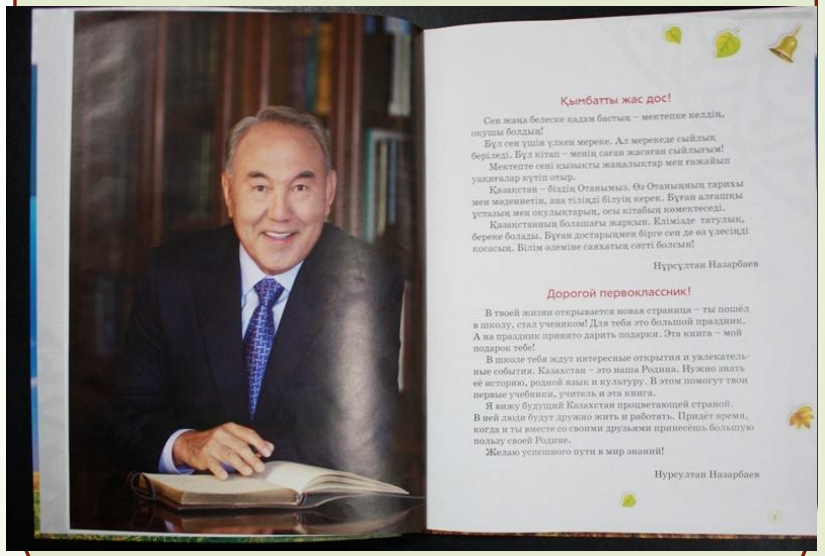
1999 жылы Президент Н.Ә.Назарбаевтың “Тарих толқынында” кітабы жарық көрді;

Мазмұны:

1.Ұлттық келбетті ұлықтайық
2.Қазақ даласы – ұлы түркі елінің қара шаңырағы
3.Мәдениет келешегі
4.Алаш мұрасы және осы заман
5.Ұлттық бірегейлік туралы
6.Тоталитарлық тәртіп пен ұлттық ұғымдар
7.Орталық Азияның тәуелсіз мемлекеттері және тарих тағылымдары
8.Тарихтың шеңберлері ұлттық зерде

“Халық - тарих тоқылқынында”

1.«Білім және ғылым министрлігі жинақталып жатқан тың деректерді сараптай отырып, ұлттық тарихымызды одан ары дамыту ;

2.Шет елдерде жасалып жатқан зерттеулерге аса мән беріп, қолға түскен деректерді орынды қолдануға аса мән беру.

3.Шет елдік түркітанушылармен байланысты нығайту.

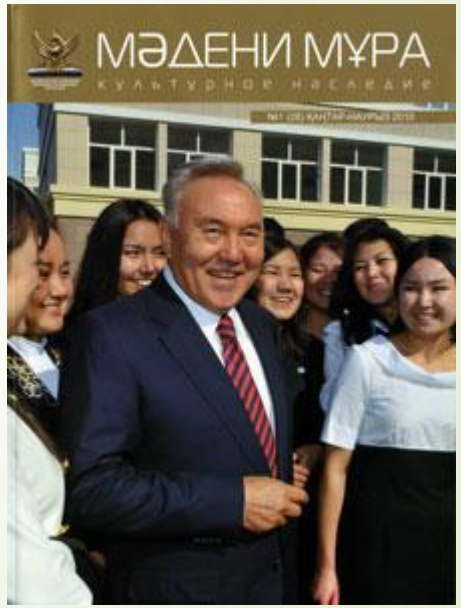
Аймақтардағы мұражайлар мен тарихи орындарды жаңғырту;

5. Жаңадан ашылған «e-history.kz» веб парталының жұмысын тоқтатпай, архив қорын көбейтіп, авторлардың тартылуына жағдай жасау;

6. Жасөспірімдер мен балаларға, барша ел халқына тарихи патриотизмді сіңіру.

- **2003 жылы Қазақстан халқына Жолдауында Президент Н.Ә.Назарбаев бұрын-соңды болып көрмеген «Мәдени мұра» бағдарламасын қабылдау керектігін жариялады.**
- **Бағдарлама 2004 жылы басталып, екі жылға есептелді:**

- **2004-2006 жж.;**
- **Кейін тағы екі кезең жарияланды:**
- **2007-2009 жж.**
- **2009-2011 жж.**

«Мәдени мұра» бағдарламасы:

- Мақсаты -елдің тарихи-мәдени мұрасын зерттеу, қалпына келтіру және сақтау, тарихи-мәдени дәстүрлерді қайтару, шет елде Қазақстанның мәдени мұрасын үгіттеу;
- Бағыттары:

-ұлттық мәдениетке ерекше маңызы бар тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қалпына келтіру;

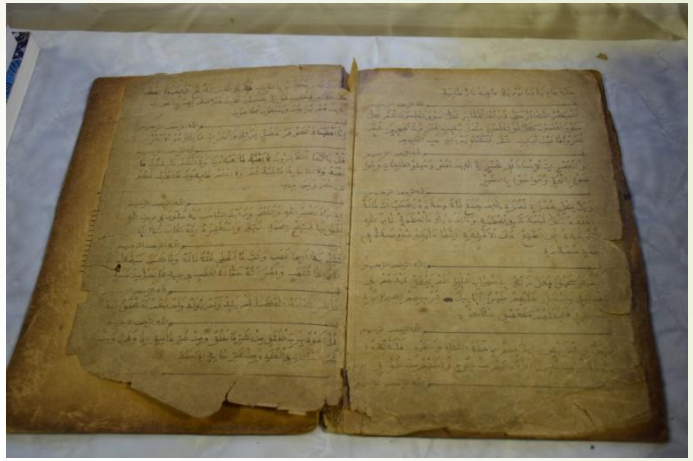
- археологиялық зерттеулер;

-қазақ халқының мәдени мұрасы саласындағы ғылыми жұмыстар;

-ұлттық әдебиет пен жазулар тәжірибесін ортақтастыру, кеңейтілген бейне және жұмыс қатарларын құру.

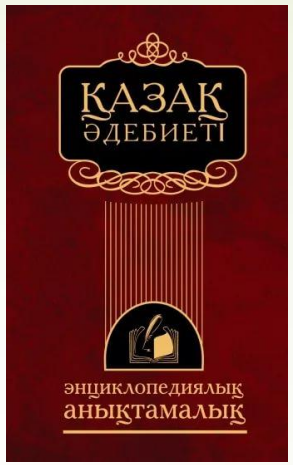
Атқарылған іс-шаралар:

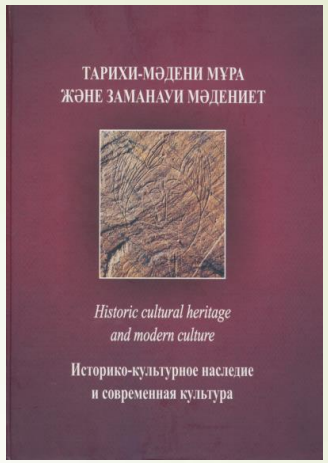
- Қытай, Түркия, Моңғолия, Ресей, Жапония, Мысыр, Өзбекстан, Армения, сонымен қатар АҚШ пен Батыс Еуропаға ғылыми-зерттеу экспедициялар нәтижесінде **5 мыңнан астам құнды тарихқа, этнографияға, Қазақстан өнеріне байланысты архивті құжаттар, қолжазбалар мен баспа шығарылымдары алынды.**

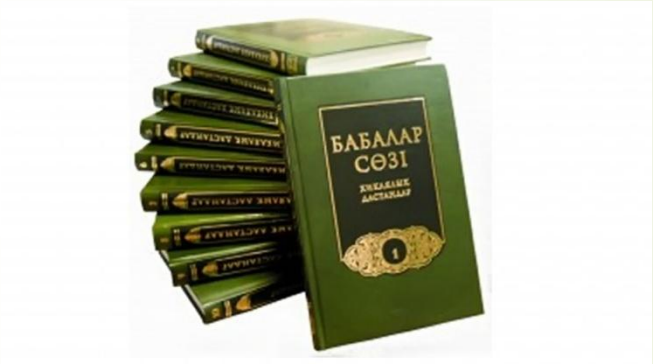

- **Қазақстанда 537 кітап бір жарым миллионнан астам тиражбен шығарылды, олардың арасында тарихқа, археологияға, этнографияға, жаңа энциклопедиялық сөздіктерге байланысты қайталанбас сериялар кездеседі.**
- **Қазақтың дәстүрлі әндерінің «Мәңгілік сарын: қазақтың 1000 күй, 1000 әні» антологиясы** шығарылды.

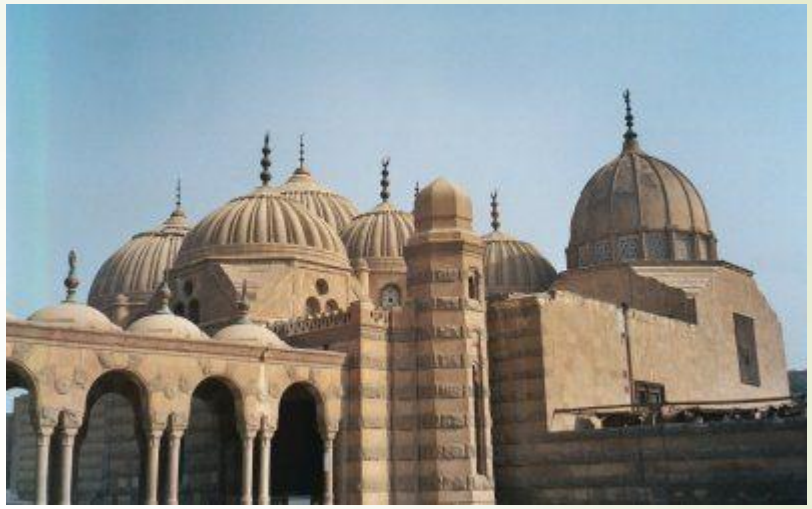

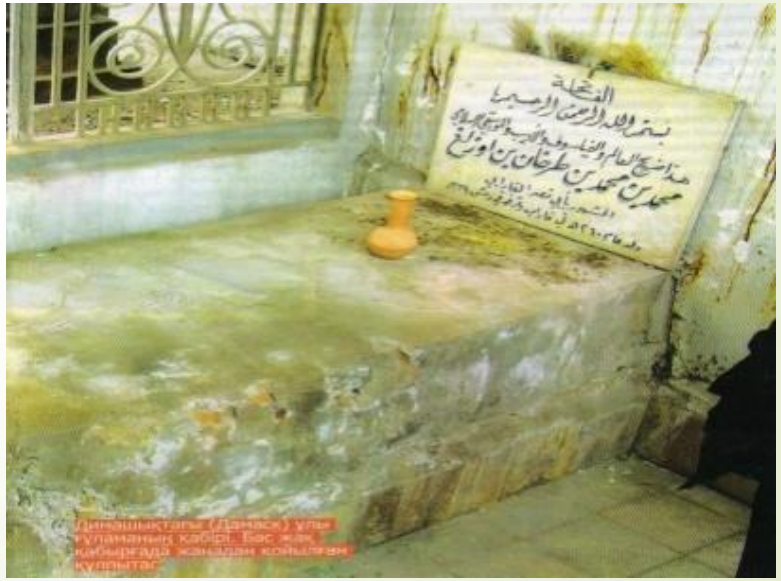

- Дамаскідегі Сұлтан Аз-Захир Бейбарыс кесенесінің, Каирдегі Сұлтан Бейбарс мешітінің реставрациясы,
- Дамаскідегі әл-Фараби тарихи-мәдени орталығы және кесенесін салу.

- «Қазақфильм» АҚ киностудиясы ұлттық мәдениеттің маңызды тарихи орындары мен мұралары туралы 20 деректі фильм түсірген.
- «Мәдени мұра»
- «Қорқыт. Күй тарихы»,
- «Номадтардың музыкалық мұрасы»,
- «Ежелгі Түркістан сәулет ескерткіштері»,
- «Жүсіп Ата кесенесі»,
- «Тамғалы петроглифтері» және басқалар циклындағы деректі фильмдер.

«Халық тарих тоқынында” бағдарламасы

2013 жылғы 24 сәуір Тұңғыш Президент Н.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы: бір халық - бір ел - бір тағдыр» атты тақырыппен өткен Қазақстан халқы Ассамблеясының XX сессиясында сөйлеген сөзінде жарияланды.

Бағдарламаның басты мақсаты

- озық әдіснама мен әдістеме негізінде Қазақстан тарих ғылымының сапалық серпілісін,
- қазақ халқының ұлттық тарихы көкжиегін кеңейту,
- ұлттың жаңа тарихи дүниетанымдық көзқарасын қалыптастыру,
- еліміздің қазіргі заман тарихының жиырма жылдығын зерделеу үшін жағдай жасау.

2015 жылы 11-12 қыркүйек аралығында Астана қаласында Қазақ хандығының 550 жылдығы атап өтілді. Салтанатты жиынға:

ӘР-ның Президенті И. Әлиев,

ҚР-ның Президенті А. Атамбаев,

Түркия Ұлы ұлттық жиналысының спикері И. Йылмаз,

ТР-ның Үкіметінің вице-премьері С. Тойлиев және т.б. қатысты.

Сондай-ақ, АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Германия, Италия, Қытай, Иран, Түркия, Ресей, Моңғолия, Қырғызстан, Өзбекстан, Беларусь және басқа да елдерден мыңнан аса қонақтар келді.

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев өз сөзінде: «Кеңес Одағы заманында Қазақстан мектептерінде оқушылар «КСРО тарихы» атты ортақ оқулықтан білім алды. Сондықтан, жас ұрпақ ата тарихынан мүлде алшақтап қалды. Оның үстіне Қазақ хандығының шаңырағын көтеріп, айбынын асырған ұлы хандарымыз бен даңқты батырларымыздың есімдері біртіндеп ел жадынан өшіріле бастады. …Ұлт жадының тамырына балта шабуға арналған осындай сұрқай саясаттың небәрі ширек ғасыр бұрын орын алғанына сенудің өзі қиын. Бірақ кеңес заманының ащы шындығы дәл осындай болатын» дей келе, «Қазақ хандығы бұдан бес жарым ғасыр бұрын ғана шаңырақ көтерсе де, Еуразияның ұлы даласында орнаған арғы дәуірдегі сақ, ғұн, үйсін мемлекеттерінің, бергі замандағы Ұлы түрік қағандығы, Дешті Қыпшақ пен Алтын Орда мемлекеттерінің заңды мұрагері болды», – деді.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы аталатын мемлекетіміз – XV ғасырда өмірге келген Қазақ хандығының тарихи жалғасы.

Кешегі Алаш зиялыларының өз өмірін арнаған асыл армандарының орындалғандығының көрінісі. «Бәріміздің киелі атамекеніміз бар, ол – қазақтың Ұлы Даласы.

Сол далада бабалардың ізгі аманатын орындау жолында біз құрған қасиетті Отанымыз бар. Ол – Тәуелсіз Қазақстан. Тәуелсіздік – біздің маңдайға басқан бағымыз, мәңгі сақтауға тиіс аманатымыз.

… Біздің қасиетті жерімізді ықылым замандардан Ұлы Дала деп, ал бабаларымызды Ұлы Даланың ұрпақтары деп атаған. Біз – солардың жалғасымыз, Ұлы Даланың мұрагерлеріміз».

Тұңғыш Президент Н. Назарбаев Ұлытау сұхбатында: «Қазақ тарихында біз ұялатын ештеңе жоқ» деген еді.

Салтанатты жиында сол сөзінің жалғасы ретінде: «Бізге бабалар тұлпарларының тұяғымен жазылған ата тарихының әр парағы ерекше қымбат. Қазақтардың бүгінгі және болашақ буыны оны әрдайым орынды мақтан ететін болады» - деген болатын.

Тұңғыш президент Н.Назарбаевтың «Тарих толқынында», «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Ұлы Даланың жеті қыры» атты еңбектері отандық тарих ғылымына тәуелсіздік жағдайында жаңа әдістемелік, тұжырымдамалық бағыт берді. Осы бағытта зерттеу жұмыстары жүргізілуде.

Қазіргі таңда ресми тарихпен қатар, қазақтың балама тарихы пайда бола бастады. Алайда, онымен *(тарих зерттеумен-К.С)* тарихшы мамандығы бар маман айналысып жүр ме?. Осыған мән беруіміз керек. Қазақ халқында «қасқалдақ сойса да, қасапшы сойсын» деген аталы сөз бар. Біз, осыған тоқтауымыз керек. Әйтпесе, жыл сайын республика бойынша қаншама түлектер тарихшы мамандығын бітіреді, бірақ, олардың бәрі тарихшы бола алмайды. Олардың ішінен ілеу де біреуі, тарихшы болуы мүмкін, қалғаны тарих пәнін жастарға түсіндіруші немесе ұғындырушы болып қала береді. Тарихшы деген, ойдан роман құрастыратын жазушы емес. Осыны ойдан шығармағанымыз жөн. Өлең жазуға «әркімнің таласы» болуы мүмкін, ал тарихты жазуға «әркімнің таласы» болмауы тиіс.

Тәуелсіздік жағдайында төл тарихымыздың кезеңдері шынайлық ұстанымында зерттеліп зерделенуде. Алайда жетістіктермен қатар кемшіліктер де жетерлік. Сондықтан осы мәселе бойынша мынадай ұсыныстарымыз бар:

1. Алдағы уақытта жазылатын төл тарихымыз ұлттық (мемлекеттік) мүдде мен шынайылық ұстанымы негізінде зерттеліп, зерделенуі қажет. Өйткені, осы уақытқа дейінгі жарық көріп отырған кейбір ғылыми еңбектер (оның ішінде 2010 жылы жарық көрген Қазақстан тарихы. 5 томдық та бар) сәл-пәл өзгеріспен бұрынғы әдіснамамен жарық көрді.
2. Ресейлік дереккөздеріне өте сақтықпан қарау керек. Оны сол күйінде пайдалану үлкен зардаптарга әкеледі. Өйткені ол дереккөздері ресейлік ғалымдардың пікірі негізінде жасалынған.

XX ғасырдың басында тарихшы Құрбанғали Халид шетел тарихшыларының қазақтар туралы жазғандарының шындыққа сай келе бермейтіндігі туралы «шетел тарихшылары мен саяхатшылары барған жерінен бірер күн, яки аптада халық аузынан естігендерін жинау әдеттері бар, осы қысқа мезгілде бәрін біліп, жазып, тез бітіріп кеткісі келеді. Ал, біздің бұл жақтың адамдары елдің сырын өзгеге ашқысы келмейді.

Айтса шатастырып, түйінді жерлерін жасырып айтады... Осы себепті европалық тарихшылар жазған хабарлар мен басылымдарга біздің жазғанымыз керғгар болса

3.Болашақта жарық көретін оқулықта мына дереккөздеріне басымдық берілуі тиіс:

а). Қазақ халқының аңыз-әпсаналары, ауызша әдеби дереккөздері, шежірелері (ДАТ- даланың ауызша тарихнамасы) т.б.;).

ә). Шетелдердегі қазақ диаспораларының дереккөздері. Өйткені оларда төл тарихымызға тікелей қатысты дереккөздер сақталған;

б). «Мәдени мұра» бағдарламасы негізінде жинақталып, жарық көрген еңбектер (қытай, монғол, парсы, араб, түрік және еуропалық дереккөздері).

г).Әбілқайыр ханның (араб қәрпінде жазылған) хатының түпнұсқасы негізінде Қазақ халқының өз еркімен Ресей құрамына кірді деген жаңсақ көзқарасқа тосқауыл қойылуы тиіс.

д). Қазақ халқының жоңғар шапқыншылығына қарсы Отан соғысында жоңғар емес, Ресей факторына баса назар аударылуы тиіс.

Кәсіби тарихшыларды дайындау мәселесі бойынша ұсыныстар:

а). Тарих мамандығына мемлекеттік грант санын көбейту;

э). Студент, магистрант пен PhD докторанты қатарына тарихқа бейімділерді іріктеп алу;

б). Төрт мамандық бойынша грантқа тапсырыс беруді жою қажет. Өйткені, талапкер армандаған мамандығына түсе аламай, жай тапсырыс берген мамандыққа ілігеді де, онда оқымайды, немесе оны бітірсе де ол мамандық бойынша жұмыс істемейді. Бұл мемлекеттің каражаты далаға кетті деген сөз. Ал ол мамандық басқа талапкердің армандаған мамандығы, бірақ ол грантқа іліге алмайды. Сондықтан талапкер бір ғана, яғни өзі армандаған мамандыққа ғана тапсырыс бергені жөн;

в). Тарих мамандығында окитын студенттерге араб, парсы, қытай және шағатай тілдерін оқытуды қолға алу керек. Өйткені біздің орта ғасырлардағы төл тарихымыздың негізгі дереккөздері осы тілдерде. Онсыз сол кезеңнің шынай бейнесін бере алмаймыз;

Белгілі саясаттанушы ғалым Э. Томсонның «Отаршылдықта болған ел отарлықтан құтылғаннан кейін міндетті түрде отарсыздануы керек. Отаршылдар елден кетсе де, олардың көленкесі қалады. Тәуелсіздік алған елде саяси жүйе өзгерсе де, отаршылардың ойран салуынан әбден зардап шеккен ұлттық сана көп уақытқа дейін ойрандалған қалпында қалады» деген болатын.

Сондықтан бізге отарсыздандыру саясатын жүргізуді шынайы тарихты қалпына келтіруден бастаған дұрыс. Ол, арғы жағы сақтар мен көне түрктерден бастап, бергі тарихымыз Қазақ хандығы, яғни қазақ ұлтының дербес мемлекет құрған дәуірінен бастап қазіргі тәуелсіз Қазақстанның өткен жолын саралаған жүйелі еңбек болуы керек.

Өрелі ұрпақты дайындап, «Мәңгі қазақ елі» идеясын іске асыратын қоғамның тарихы осындай болуы керек.

Назар салып тыңдағандарыңызға рахмет!